

THEOLOGIA BIBLICA

Kozma Emese*

Kolozsvár

R. Wormsi Eleázár személyes élményeinek szerepe halákhikus¹ műveiben, két kéziratkiadás kapcsán

The Role of R. Eleazar of Worms'
Personal Experience in His Halakhic Works
in Connection with Two Manuscript Editions. Abstract

In connection with the manuscript editions of two Halakhic works of R. Eleazar of Worms (1160/65—1238) – *Ma'aseh Rokeach* (Ms. 'Sinai', Berlin, Jüdisches Museum VII.5.262) and *Sba' areb schitab u-trefot* (Ms. New York, JTS 1923) –, the study tries to present those halakhic rulings and customs which were witnessed by the author in his youth, and which were rendered by outstanding rabbinic authorities of the Jewish communities of the Rhinish cities, Mainz, Worms and Speyer: by his father, by his relatives, by his teachers, and by himself. These examples are unique sources for the history of Halakhah and customs, and they also give insight into the way in which Halakhic problems were solved at that time. The first chapter deals with the customs of Pesach; the second one with customs, laws and *responsa* connected with *avodah zarah* (prohibitions because of idolatry) and *yayin nesekeh* (idolatrous – prohibited – wine); the third one with the case of a fallen animal that was declared forbidden to eat. Apart from the fact that these examples are important sources for the history of Halakhah and customs, they also have great value due to the description itself, which by authenticity and vividness represents the genre of personal account within the frame of a Halakhic oeuvre. Therefore, the fourth part connects these examples with two descriptions by R. Eleazar of Worms taken from other sources concerning two attacks of the crusaders which he, his family, and his community suffered. The main suggestion of the study is that the motivation for writing both the personal experiences described in these early Halakhic works of R. Eleazar as well as his chronicle-like notes about tragic events witnessed by himself in his own life, is the same: to minutely record certain real events which were part of his personal experience, and which were important to him.

Keywords: R. Eleazar of Worms, halakhah and customs in medieval Ashkenaz, *Pesach* (Passover), *avodah zarah* (idolatry), *yayin nesekeh* (idolatrous wine), *trefot* (forbidden animals), *hasidei Ashkenaz* (the pietists of Germany), Jewish chronicles about crusades, *qiddush ha-Shem* (martyrdom), Jewish manuscripts.

* Kozma Emese az Eötvös Loránd Tudományegyetem Hebraisztika-Judaisztika PhD programjának doktorjelöltje. Kutatási területei: középkori rabbinikus irodalom. Doktori disszertációjának témája: *a tesuva* (vezeklés) a középkori askenázi zsidó közösségekben (angol nyelven, héber szövegkiadásokkal). Tanulmányai (judaisztika): ELTE, Hebraisztika szak, MA (2002); Freie Universität, Institut für Judaistik, Berlin (2004–2005); Tel Aviv University, Dept. of Jewish History, Middle Ages (2005); Hebrew University of Jerusalem, Dept. of Talmud (2005–2010); doktori szigorlat, ELTE (2010). Kutatócsoportokban való tevékenység: Friedberg Geniza bibliográfia projekt; középkori askenázi kézirat kutatás és kritikai kiadások előkészítése, Jeruzsálem.

¹ A zsidó vallási törvények.

Wormsi Eleázár b. Judah (Mainz, 1160/65 – Worms, 1238) a hászide Askenáz néven ismert középkori európai (németországi) zsidó pietisztikus és misztikus mozgalom és kör három kiemelkedő alakjának egyike.² Három halákhikus művet írt, prédikációt Peszachra,³ számos kommentárt a Tórához, Prófétaírókhoz és Írásokhoz, az imakönyvhöz, a Peszách ünnepi haggádához, számos és sokféle misztikus teológiai művet, amelyekben többek között a betűk és ezek számértékének és kombinációjának értelmezésével magyarázza a hagyományos írásokat, akár csacs kommentárjaiban, és utalás van arra, hogy a Talmud egyes részeihez is írt kommentárt.⁴

Három halákhikus műve közül (a *Drásá le-Peszách*on kívül) a legismertebb a *Széfér ha-Rokéách*,⁵ amelyet 1505-ben nyomtattak ki először Fano helységben, ezt követően pedig még sok rendben. Ezen kívül a műnek csak egy 15. századi teljes kézirata ismert. Ennek szövege és még néhány töredék közel áll a nyomtatott változathoz, viszont elég sok későbbi középkori idézet utal arra, hogy a könyvnek más változata is született, vagy egy elődjének, mert sok idézet nem található meg ebben a változatban. A *Széfér há-Rokéách* nagy része az akkor érvényes halakhát tartalmazza,⁶ a Misna, Toszefta, a két Talmud, a Halakhot Gedolot gaoni kori halákhikus mű alapján, kiegészítve a Rajna menti közösségek szokásaival, ezek között is mindenekelőtt a Mainz és Worms közötti eltérések vagy különbségek kapnak fontos szerepet. De ebben a műben a korabeli szokások, illetve döntések csak rövidített változatban vannak meg, nem eredeti formájukban, akkor is, ha például az apja nevében idéz egy döntést.

Wormsi Eleázár második halákhikus művét Efraim Zalman Margaliot adta ki *Má'ászé Rokéách* címmel,⁷ amely ebben a formában párhuzamokat, de eltéréseket is mutat a *Széfér ha-Rokéách*val. Sokkal rövidebb és általában eredetibb formában tartalmazza azokat a részeket, amelyek a korabeli rabbik döntéseit tartalmazzák. Ennek a műnek egy telje-

² A másik kettő R. Smuél he-Haszíd és fia, R. Júda he-Haszíd (Wormsi Eleázár mestere), a Széfér haszidim néven ismert könyv szerzője. A kutatók véleménye eltér abban, hogy valóban létezett-e mozgalom a Széfér haszidim, illetve a Széfér há-Rokéách bevezető két részének előírásai, ideáljai és az előbbi történetei mögött, vagy mindez Júda he-Haszíd (és tanítványa) elképzelése/programja volt egy ideális *haszíd* közösségről, amely valóban ezen ideálok szerint él.

³ Ld. Simcha Emanuel (ed.): *Drásá le-Peszách (Sermon for Passover) of R Eleazar of Worms*. Mekicé Nirdamim, Jeruzsálem 2006. A Peszách előtti sabbatkor, amelyet Sabbath ha-Gadolnak, Nagy Sabbathnak neveznek, prédikációt szokás mondani nyilvánosan a zsinagógában, legalábbis Wormsi Eleázár apjától kezdődően biztosan, azaz a 12. század utolsó harmadától. Ebben a Peszách-hal és a Peszách-i széderrel kapcsolatos törvényeket tárgyalják. Valószínűleg mindhárom halákhikus műve előtt írta; a *Má'ászé Rokéách* és a *Széfér ha-Rokéách* Peszách-i részeiben párhuzamokat lehet észlelni, de néha rövidebb vagy rövidített formában.

⁴ Becáel Áskenázi hivatkozik rá a *Sittá megubbecet* című művében (Baba Kamma, Baba Mécia), Toszafot *Sevuot* 46, a Jerusalmi *Sekalim* traktátushoz írt kommentárját a Ros idézi.

⁵ A *rokéách* orvosságot, keveréket, preparátumot jelent, de a héber szó számértéke az Eleázár számértékével egyenlő, azaz 308-cal, ezért a Wormsi Eleázár a könyve nevében is ismert: Rokeah.

⁶ Kivéve az első két fejezetet, *Hilkbot haszidut* és *Hilkbot tesuvá* (a jámborság és a vezeklés törvényei), amelyek a Júda he-Haszíd és apja által megállapított szabályokat tartalmazza, a haszide Askenáz szellemében. Ez a két rész külön is fennmaradt több kéziratban; a *Hilkbot tesuvá* ezen kívül legalább négy másféle recenzióban is fennmaradt (nem lehet tudni, hogy egyes változatait maga Rokeah írta-e át, vagy pedig valaki más), éspedig több mint 65 kéziratban.

⁷ A műnek Efraim Zalman Margaliot adta ezt a címet, ő maga másolta le 1791 előtt egy olyan kéziratból, amelynek eleje hiányos volt, és amely ugyanebben az évben el is égett egy tűzvész alkalmával. A másolat sokat hevert a nyomdában; végül 1912-ben nyomtatták ki Sanokban.

sebb változatát 1983-ban azonosította Simcha Emanuel⁸ a Sínai kéziratban.⁹ A Sínai kéziratban lévő *Ma'aszé Rokéách* teljesebb, mint a Margaliot kiadás, még eredetibb formában tartalmaz idézeteket a kortársaktól. A kéziratban fennmaradt változat nem egységes, mert nemcsak R. Eleázár művét tartamazza, hanem helyenként és a megfelelő helyeken másolatokat is egyéb könyvekből, a *Hálákbót Gedolóból*, a *Széfér ha-Ráviából* (R. Eleázár egy idősebb kortársától), a *Széfér Ráávaámból* (az előbbi nagyapja, R. Eliezer b. Natan, aki az egyik zsidó keresztieskori krónika szerzője), Rasi iskolájából (*Széfér ha-Pardész, Isszur va-Hettér*). Ezeket valószínűleg a szerző másolta bele művének ebbe a változatába, de az sem kizárt, hogy egy tanítvány vagy az egyik írnök. Ez a változat a következő részeket tartalmazza: *Peszách*, fél-ünnepe (*Chol ha-moéd*), *Netilat jádaájim* (rituális kézmosás), *Niddá* (a menstruációs tisztátalansággal kapcsolatos törvények), *Avodá zará* (bálványimádás), *Jajin neszekeb* (bálványimádók bora), *Isszur va-hettér* (étkezéssel kapcsolatos törvények), *Cicit* (szemlélőrojtok), *Sabbat, Tréfót* (olyan állat, amely megsérült vagy beteg volt mielőtt levágták volna és tilos megenni).

Wormsi Eleázár harmadik halákhikus műve a *Sa'are sebíta u-tréfót*, a rituális vágás és vágás utáni vizsgálatok törvényeit tartalmazza. Ezt szintén Simcha Emanuel azonosította a New York JTS 1923 kéziratban,¹⁰ illetve első részét a Cambridge Add. 640-ben. A tudó vizsgálatával kapcsolatos törvények 36 kapuja azelőtt csak részben volt ismert.¹¹

E két utóbbi halákhikus műnek az a legfontosabb jellemzője és értéke, hogy eredetiben tartalmaz számos olyan korabeli responsumot és szokást, ami nem maradt fenn máshol: R. Eleázár saját döntéseit, illetve apja, nagybátyja és mesterei döntéseit, akik a 12. század második felének Rajna menti zsidó közösségeiben tevékenykedtek, Mainzban, Wormsban, Speyerben, Kölnben, Regensburgban. R. Eleázár személyesen tanúja volt egyes eseteknek, illetve személyes forrásból értesült, vagy pedig személyesen ismerte a rabbikat, akik döntöttek.

A következőkben erre a személyességre és a családi, illetve tanítvány és mestere közötti kapcsolatokra szeretnék összpontosítani a két kézirat néhány olyan részlete

⁸ A két mű legteljesebb leírását Simcha Emanuel nyújtja a *Drásá le-Peszách* (2006) bevezetőjében.

⁹ A Sínai kézirat most a Berlini Zsidó Múzeumban van (VII.5.26; *Ma'aszé Rokéách*: fols. 85d–123c). Ezt három írnök másolta 1391-ben, de mindenféleképpen ebben az esztendőben fejezték be. Az az írás, amelyben a *Ma'aszé Rokéách* található, s amely a második írnök munkája, nehezen olvasható és sok írnoi hibát tartalmaz. A mű, azaz az egész kódex Ábrahám ben Bárúkh halákhikus gyűjteményének másolata. Ábrahám ben Bárúkh a 13. század közepén és második felében élt, R. Méir ben Bárúkh testvére volt, és egy pogrom alkalmával halt mártírhalált (*Ocár ga-Gedolim*, 101., 385.; *Házkeárát nesámot* Ms. Nürnberg Rabbi Ábrahám ben Bárúkh, feleségét és két fiát említi Rothenburgban, éspedig azoknak a személyeknek sorában, akik az 1298-as Rindfleisch-i üldözések idején szenvedtek mártírhalált). Rabbi Ábrahám ben Bárúkh kompilációjában (*széfér líkkutim*, fontos és elterjedt műfaj volt abban az időben) a „szerény” bölcsék munkáit gyűjtötte össze (R. Ábrahám kolofonja szerint a „szerény” betűinek számértéke megegyezik a Sínai betűinek számértékével, s ebből ered a könyv megnevezése): ide tartozott a *Rokéách*, a *Széfér ha-Terumá* szerzője (R. Bárúkh), és mindenekelőtt testvére, R. Méir ben Bárúkh, akinek a Sínai kézirat olyan responsumait is tartalmazza, amelyek nincsenek meg a nyomtatott változatokban (R. Méir ben Bárúkh *responsumainak* cremonai, prágai, lvoivi és berlini kiadásiban).

¹⁰ JTS 1923 46a–69b, Camb. 1a–5b. 25 részt (*halakim*) tartalmaz és 160 kaput (*she'arim*). Addig csak a *tréfót ha-ré'ab* (a tudó hibásodásaival és vizsgálatával kapcsolatos törvények) 36 kapuja volt ismert, amely több kéziratban fennmaradt, és ezt Zeev Bednovitz adta ki 1941-ben a Ms. Oxford 696 alapján. A JTS 1923-ban álló változat az írnök R. Jozsef ben Nátánél, R. Jozsef ben Kalcon unokája kiegészítéseit is tartalmazza. A kiegészítések a szövegbe vannak beleírva, és nem mindig lehet megállapítani, hogy mi az ő hozzáadása és mi az eredeti mű. Az írnök tudós volt a halakhában, glosszái általában a korabeli és helybeli franciaországi szokásokról tudósítanak.

¹¹ E kéziratokból készült két szövegkiadásomat ld. az Institute of Microfilmed Hebrew Manuscripts, Jerusalem National Library oldalán: <http://imhm.blogspot.com/2010/02/critical-editions-of-works-maaseh.html>.

alapján, amely általában nincs meg, vagy nem ebben a formában olvasható a párhuzamos helyeken.

1. Peszách

1.1. *Az edények kóserolása [rituális tisztítása] Peszách előtt a hamectól – Nagybátyja, R. Ábrahám b. Smuél*

Peszách előtt rituálisan ki kell tisztítani (*bág'álâ*) azokat az edényeket, amelyekbe meleg formában került valami *chameces* (kovászos) dolog. A tisztítást fővő vízben kell elvégezni; a vas- és ércedényeket fel kell tüzesíteni és fővő vízben is ki kell főzni; a cserépedényeket el kell törni, el kell ásni vagy el kell zárni. Ami hideg formában érintkezett *chameccal*, például ládák, fiókok, szekrények, azt elég hideg vízben kimosni vagy kiáztatni. A 12. századi Rajna menti közösségek egy nagy üstben végezték el a felforralást (*bág'álâ*). Ennek *kóserolásáról* R. Eleázár élménybeszámolója alapján szerzünk tudomást. Ő szemtanúja volt annak, hogy R. Ábrahám b. Smuél, R. Eleázár nagybátyja és R. Júda b. Kalonymus, R. Eleázár apja miképpen kóserolta az üstöt:

„A nagy üstnek, amiben az összes többi edényt megtisztítják [*mag'ilin*] egy pemetet kell készíteni körben [...] És mivel mi nem vagyunk járatosak ebben, látam én, a kicsi,¹² hogy amikor R. Ábrahám b. Smuél, a nagybátyám¹³ a közösségnek tisztította [az edényeket Peszáchra, *mag'il*], vett egy nagy üstöt, megtöltötte vízzel és felforralta. Azután égő fáklyákat vett, és beledobta az üstbe, hogy az üst száját *kóserolja* [rituálisan megtisztítsa, *le-baksir*], és a víz rögtön kiömlött. És így szokta ezt tenni mesterem, R. Júda b. Kalonymus Mainzban,¹⁴ hogy felforraltja az üstöt, és azután, amíg még forr, beledobnak égő üszköket, hogy megtisztítsák a száját. [...]”

1.2. *A chamec elégetése*

A *hamectól* ki lehet takarítani a házat és azt el lehet égetni a Peszách előtti utolsó előtti nap és utolsó nap közötti éjszakán, illetve érvényteleníteni¹⁵ is, és ebben az esetben az utolsó nap *chamecét* újból elégetik és érvénytelenítik. R. Júda b. Kalonymus, R. Eleázár apja, a kályhában égette el a *chamecet*, de nagyapja és mások az udvaron, hogy a hamec tüzeit ne használják másra (melegedésre, melegítésre).

„[par. 488] Ha megvizsgálta [*bádág*] és talált *chamecet*, amennyiben [Niszán] 14-én éjszaka akarja elégetni, meg van engedve. És amit meghagy enni, rejtse el, hogy az egerek ne vegyenek el belőle [és hordozzák szét a *chamecet*] és újból meg kelljen vizsgálni az egész házat [...] És R. Judah b. Kalonymus az ő *chamecét* 14-én éjszaka égette el a tűzben, ami a kályhában [*keirâ*] volt, mivel még nem volt tilos használatra, és érvénytelenítette [*mebattél*]. És ami az ételéből megmaradt,

¹² Az *áni*, *bá-gátán* vagy *Áni*, *Eleázár*, *ba-katan* megnevezés, amelyet szerénységből használt, műveinek azonosítására is szolgál.

¹³ R. Júda he-Haszíd testvére.

¹⁴ R. Eleázár apja.

¹⁵ *Le-battél*: a kitakarítás után érvénytelennek nyilvánítja azt, ami még véletlenül nem találtatott meg és nem takarítottatott el.

másnap égette el és érvénytelenítette, mivel azt mondta, hogy jobb, ha másnap is érvényteleníti és nem szegi meg a parancsot, hogy 'ne láttassék és ne talál-tassék',¹⁶ ha kovász taláztatik a házában. És ugyanígy R. Júda¹⁷ az ő kovászát 14-én éjjel égette el, és apja, R. Kalonymus, és apjának az apja, R. Kalonymus, rögtön elégették. De láttam, hogy egész Izráel az udvaron égeti el, mivel tilos használatra az égetés idejében.¹⁸ És [nagyapámnak, R. Eleázár¹⁹] b. R. Kalonymus há-Zákén szokása az volt, hogy pálmaágakban és *bosánná* [fűzfa] levelekben²⁰ égette el az ő kovászát, és ez volt a szokása R. Eleázár bar Jákob ha-Kohennek is.”

1.3. *A chamec ára*

A *chamec* ára, abban az esetben, ha a zsidó nem szándékosan akart hasznot húzni azután, hogy eltakarította a *chamecet*, felhasználható, így döntött R. Tám, Rási unokája Észak-Franciaországban egy szolgálólány esetében, aki a kenyér árából keserű füvet vett:

„[par. 493] [...] Történt egyszer, hogy egy zsidó hat óra után²¹ kenyeret adott a szolgálólányának, hogy dobja be a folyóba. A szolgálólány pedig elment és vett a kenyérért *márort*.²² És az eset R. Tam elé érkezett, és megengedte a *márort* a zsidónak, mert nem ő mondta neki,²³ hanem magától vette. És a *chamec* ára nem tilos. Ezért megengedett.”

1.4. *Búzaszem a tyúokban a Peszach ünnepén*

Chamec miatt tilos a búzaszem a tyúokban a Peszach ünnepén, ami azért fordulhat elő, mert nem tudhatják előre, ha a nyolcnapos ünnep valamelyik napján tyúkot vág-nak, hogy miután levágták, búzaszemet találnak benne. Ebben az esetben a már meg-főtt húst nem szabad megenni, a levét, amiben főtt, el kell dobni, az edényeket *hamec*-talanítani kell. De utolsó nap R. Judah b. Kalonymus úgy döntött, hogy el lehet rejteni, és az ünnep után el lehet fogyasztani:

„[par. 524] Egy búzaszemet találtak egy főtt tyúokban {Peszahkor},²⁴ és a levéből, amelyben a tyúk megfőtt, egy hússal teli {cserép} fazékba öntöttek. És R. Judah b. Kalonymus megtiltotta a tyúk és a hús {fogyasztását}, mivel Peszach alatt a *hamec* bármilyen kis mennyiségben {*hamecossá* teszi azt, amibe beleöntik}. És az edényeket [amelyben főtt] rituálisan meg kell tisztítani főző vízben {*bag'ala*} és a {cserép} fazekat eltörni.²⁵ De láttam, hogy az utolsó nap {peszahünnep utolsó napján} egy búzaszemet találtak {egy tyúokban} és R. Judah b. Kalonymus azt

¹⁶ 2Móz 12,19 (ne találtassék) és 2Móz 13,7 (ne láttassék). bPesz. 5b.

¹⁷ *Drásá*: „nagyapám, R. Júda”.

¹⁸ Tilos a tűzét, amiben elégetik, valamire felhasználni.

¹⁹ Kiegészítés a párhuzamok alapján.

²⁰ A szukkotai háromféle ág: pálma, mirtusz és fűz (*luláv, hadasz, árváv*); itt valószínűleg fűzfaágakra vonatkozik, de van, amikor a *mirtusz*t jelenti.

²¹ Ti. amikor nem lehet már *hamec* a házban.

²² Keserű füvet a Peszach ünnepén fogyasztott széderhez.

²³ Hogy vegyen rajta *marort*.

²⁴ A kapcsos zárójelbe tett és álló betűkkel szedett szavak értelemszerű betoldások, amelyeket a magyar nyelvre való fordítás követel meg.

²⁵ A cserépedényeket nem lehet másképpen *kóserolni*, hanem el kell törni.

rendelte, hogy rejtsek el sötétedésig, és utána egyék meg. De a Peszach többi napján tilos másra is használni [nem evésre]. És ugyanígy, ha búzaszemeket sóznak be a tyúkkal együtt, vagy a hússal és meglágyulnak, tilos a tyúk {fogyasztása}. Egyszer megtöltöttek egy tyúkot hússal és tojással, és mielőtt megfőzték volna, a tojásban, ami a tyúkban volt, találtak egy búzaszemet. És R. Judah b. Kalonymus, emléke legyen áldott, megtiltotta a tyúk {fogyasztását}, mivel a víz, amiben megmosták a tyúkot és a tojást, rácsepegett a búzaszemre és *chameccé* változtatta.”²⁶

2. Jájin neszekh és Ávodá zárá

2.1. *Apja*, R. Mainzji Júda b. Kalonymus: *ha nem-zsidó ér hozzá a borhoz*

A bálványimádó (nem-zsidónak) bálványáldozatra szánt borát (*jájin neszekh*) nem szabad sem meginni, sem pedig másra felhasználni, ugyanis súlyos tisztátalanságot okoz. A bálványimádó közönséges (nem italáldozatra szánt) borát szintén nem lehet sem inni, sem felhasználni. Ha egy bálványimádó (nem-zsidó) hozzáér a zsidó borához, a bort nem szabad ivásra használni, de másra fel lehet használni, vagy el lehet adni, és az árát fel lehet használni.²⁷

Nem-zsidók, főleg szolgálk és szolgálólányok gyakoriak voltak a 12. századi Rajnamenti zsidó közösségek házaiban, és a borhoz való hozzáérés mindennapi gyakorlati halákhikus kérdés volt. A szolgálókat (*kená'ani*, *sifcha kená'ánit*, *kutim*) általában egyfajta *gijjurnak*, betérítési szertartásnak vetették alá, de mégsem tartóztak egy kategóriába a zsidó szolgálkkal. Amint a következő döntéséből kiderül, R. Júda b. Kalonymus megengedett egy hordó bort, abban az esetben, ha csupán gyanús volt, de nem volt bizonyítható, hogy nem-zsidó ért hozzá:

„Történt, hogy egy zsidó nyitva hagyta a pincéjét a Sabbat előtti éjszakán. Másnap egy borral teli kancsót találtak egy nem-zsidó szolgálólány ládájában,²⁸ és nem tudták, hogy honnan vette azt, és a csap körül sem találtak csöpögő ital{cseppeke}t.²⁹ És R. Júda bar Kalonymus megengedte a bor {fogyasztását},³⁰ azzal a megokolással, hogy a nem-zsidó szolgálólány fél belépni a pincébe, és hogy az is lehet, hogy a {bort} piacról vette. [...]”³¹

²⁶ Víz érte a búzaszemet és megkelesztette, kovásszá változtatta.

²⁷ bAZ 30b-31a: R. Asszi R. Jochánán nevében, aki R. Júda ben Bathyra nevében mondta: háromféle bor van: 1. italáldozati bor [*jájin neszekh*, amiből áldozatot öntöttek a bálvány előtt]; ebből semmiféle hasznatot nem szabad húzni; és ebből egy olajbogyónyi mennyiség is súlyos tisztátalanságot okoz [mint a halottal való érintkezés]; 2. a nem-zsidók rendes bora, amelyből szintén tilos hasznot húzni, és belőle egy negyed *lug* tisztátalanságot okoz; 3. a zsidó bora, amely nem-zsidónál van letéve.

²⁸ Aki az illető zsidó házában szolgált.

²⁹ A pincében levő hordó csapján.

³⁰ És nem félt attól, hogy a nem-zsidó szolgálólány vett a borból és érintésével *jájin neszekh* lett belőle, ami tilos.

³¹ Par. 616. A babiloniai Talmud Ávodá zárá (bAZ) 61a-b tárgyalja, hogy ha a bor olyan helyen van, ahol a nem-zsidó könnyen hozzáérhet, kell-e félni attól, hogy hozzáért? A *Gemárá*ban Rává úgy dönt, hogy ha egy ilyen helyen tolvajt találnak, nem kell félni, mert az nem mert volna hozzányúlni a borhoz; csak akkor kell gyanakodni, hogy hozzáért, ha nem tolvajként volt ott. Rási e részhez fűzött magyarázata értelmezni próbálja, hogy mit jelent valakit tolvajnak tekinteni. Rává szavait ő úgy értelmezi, hogy nem-zsidót akkor lehet tolvajnak tekinteni, ha gyenge, és attól fél, hogy törvényték elé idézhetik. Ő tehát átvitt értelmet ad a tolvaj szónak, és az eset, amire vonatkoztatja, éppen ahhoz hasonló, amiről a R. Júda ben

Ha egy nem-zsidó hozzáér a zsidó borához, *jájin neszekek*é változtatja, akkor is, ha van valami a kezében. De ha a hátával ér hozzá, ebben R. Júda b. Kalonymus és R. Eleázár eltérő véleményen voltak, mivel az egyik megtiltotta, a másik pedig megengedte az ilyen bor fogyasztását. Ezt bizonyítja a lentebb közölt eset. R. Eleázár mestere, R. Eliézer Metzből viszont megengedte, akárcsak R. Júda b. Kalonymus. A két ellentétes döntés, amelyet R. Júda b. Kalonymus nevével hagyományoztak át, annak tulajdonítható, hogy két R. Júda b. Kalonymus volt, az egyik Mainzban élt (b. Mose) és R. Eleázár apja volt, a másik viszont Speyerben élt (b. Meir) és R. Eleázár mestere volt. Mivel a közlés ezt nem pontosítja, nem lehet eldönteni, hogy itt melyikük tiltotta *jájin neszekek*é változott bort.

„Történt, hogy nem-zsidók voltak egy zsidó pincéjében és ittak. Az egyik nem-zsidó háta mögött egy boroshordó volt, a nem-zsidó pedig hozzádörzsölte a hátát a csaphoz és elfordította azt, és egy kevés kiömlött a borból. Akkor jött egy zsidó és visszaszúrta a csapot a helyére. R. Júda bar Kalonymus tiltottnak nyilvánította a bort és a hordót, és erre nézve a pálmaággal {hozzáérő nem-zsidó}, és {a hordóból} bort szívó nem-zsidó esetéből hozott bizonyítékot. De R. Eleázár b. Júda, a kicsi³² szerint a bort meg lehet inni, mivel másvalamivel ért hozzá {a nem-zsidó}.³³ Mert bár azt mondták 'a nem-zsidó *jájin neszekek*é változtatja a bort a szájával {*menaszekeb*}, de ha a hátával {ér hozzá}, nem tiltják meg. És egy régi könyvben is, amelyet Izráel földjéről hoztak, az áll, hogy bár az ő szövegváltozata szerint {is} benne van {a tiltás}, arra az esetre, ha egy pálmaággal ér hozzá;³⁴ mindemellett ott a kezével ért hozzá. De ha hátával ér hozzá, nem kell tiltani. És így van R. Júda b. Kalonymus szerint is, és így engedte meg a mesterem, R. Eliézer Metzből, emléke legyen áldott.”

2.2. Nagybátyja, R. Ábrahám b. Smuél, ennek apja, R. Smuél be-Haszíd az ecetről [chómece]

A bAZ 31a szerint a halákha R. Eliezertől származik, aki abban az esetben engedi meg az olyan bor megivását, amely nem-zsidó tulajdonában (házában, udvarában) van, ha a kulcs vagy pecsét a zsidó kezében van. R. Eleázár szerint egy pecsét mindenre nézve megfelelő őrizetet biztosít a bálványimádó érintése ellen, kivéve a bort, amire két pecsétet kell tenni, azaz pecsétet a pecsétben. Például: egy bőr kulacs egy zsákban, amikor mindkettő le van pecsételve; vagy ha egy tálat tesznek egy olyan hordó szájára, amelyet már előbb lepecsételnek és a tálat hozzáerősítik a hordóhoz, majd pedig azt is

Kalonymus ír, aki szintén annak alapján vetette el a szolgálólány meggyanúsítását, hogy nem mert volna hozzányúlni.

³² A *Ma'asze Rokéach*nak ezt a részét egyes szám harmadik személyben fogalmazták meg. A mester kéziratának bizonyos szakaszait valószínűleg egy tanítvány írta át, de „a kicsi” jelzöt, amelynek csak első személyben volna értelme („én, a jelentéktelen”), furcsa módon mégis meghagyta.

³³ A bAZ 56b szerint ha a lábával ért hozzá, nem változtatta *jájin neszekek*é. Erre hivatkozott R. Eleázár: csak ha a kezével ért hozzá, akkor tilos. A továbbiakban a bAZ 57a körül vita van az *amorák* között; a pálmaággal hozzáérő nem-zsidó esetéből a tiltó R. Júda ben Kalonymus ezt következtette: tilos meginni, még akkor is, ha valami más eszközzel ér hozzá, viszont el lehet adni.

³⁴ AZ 57b: Biram helységben, egy nem-zsidó bálványimádó felmászott egy pálmafára és lefelé jövet véletlenül megérintett egy hordó bort az ággal, Ráv megengedte, hogy eladják a nem-zsidóknak, és a pénzt felhasználják, de inni tilos az ilyen bort.

lepecsételik; vagy ha egy kosarat tesznek a lepecsételt hordó dugójára és a kosarat is lepecsételik (bAZ 31a).

A felfőzött bor (*jájin mevussal*) és az ecet (*chómeç*) nem esik a bor kategóriájába, abban az esetben, ha zsidó készíti azt; ezért nem kell két pecséttel őrizni, csupán eggyel, mert ebből nem visznek az italáldozatra. A *Gemara* magyarázatát egy történet is alátámasztja.³⁵ De ha bálványimádó készíti az ecetet vagy bort, akkor azt tilos fogyasztani a *misna* szerint. A halákhikus mű következő paragrafusa három fontos dologról tudósít: az első részben arról, hogy R. Ábrahám b. Smuél és apja, R. Smuél he-Haszíd úgy vélekedett, hogy az ecet nem esik egy kategóriába a borral, és elegendőnek tartotta azt, ha csupán egy pecsét biztosítja őrizetét. Hasonlóképpen vélekedett R. Eljakim b. Mesullam, R. Mose Regensburgból és mestere, R. Jicchák. Ugyanígy a franciaországiak is, amint látni fogjuk, például Rásbám, Rási unokája. De a paragrafusból azt is megtudjuk, hogy az elterjedt szokás mégsem ez, hanem mivel az ecethez bort szoktak hozzáadni és így az íze a boréhoz hasonlít, az emberek ugyanúgy őrzik, mint a bort, azaz két pecséttel. Ez tartja helyesnek a *Ma'aszé Rokéách* szerzője is, R. Eleázár, és bár a halakha szerint megengedett, ezt az ecettel kapcsolatos engedélyt mégsem jó nyilvánosságra hozni, ugyanis az emberek a tilalomhoz szoktak.

A következő részből megtudjuk, hogy Rasbam sem tartotta az ecetet a bor kategóriájába tartozónak: ha zsidó ér hozzá, ettől nem válik tilossá az ivásra, akárcsak a főtt bor az idézett történetben. De azt is hozzáteszi, hogy tudomása van egy vitáról, amely R. Tám és R. Mesullám között zajlott az ecettel (*chómeç*) kapcsolatban: R. Tám tiltotta és a borral egy kategóriába sorolta az ecetet, míg R. Mesullám megengedte. R. Mesullám Provançe-i, dél-franciaországi rabbi volt; s néhány halákhikus kérdéshez kapcsolódó vitáját – többek között az *hómec*cel kapcsolatosat – a *Széfér ha-Jasar* responsum része tartalmazza. R. Eleázár nem látta írásait, és arról is tudósít, hogy Mainzban és Kölnben tiltják az ecetet, ha nem-zsidó ér hozzá.

A harmadik részben a szerző ismét tiltó döntést idéz egy harmadik autoritástól, R. Slomó b. Simson wormsi rabbitól, aki Rási kortársa volt, és aki kommentárt is írt a *szjiddurhoz*. Ő is úgy döntött, hogy bár nem áldoznak a zsidók által készített ecetből, mégis tilossá lesz abban az esetben, ha bálványimádó mártja bele a kezét. Ő ezt a *jájin neszekebre* vonatkozó tilalomból vezette le, más évrre pedig nem hivatkozott. A *Ma'aszé Rokéách* szerzője hozzáfűzi, hogy az érintés valószínűleg nem lett volna tilos, csak ha belemártotta a kezét.

A gond tehát az, hogy a Talmud alapján sem lehet eldönteni, hogy az ecet milyen kategóriába tartozik. Ugyanis nem tudjuk, hogy a Talmudban említett ecet (*chómeç*, ez nem olyan mint a bor; ebből bálványáldozatra lehetett volna vinni, és azonos kategóriába esik a felfőzött borral olyan szempontból, hogy nem lehet belőle bálványáldozatra vinni), azonos-e azzal az ecettel (*chómeç*), amit a 12. században használtak, és a bor maradékából állították elő, viszont bort töltöttek hozzá. Az ecet erősen savanyú. Ezért nem visznek belőle áldozatra; viszont nem tudjuk, hogy mettől kezdve válik a bor ecetté. Rásbá (R. Meir, Rothenburg spanyolországi híres kortársa) meghatározása szerint ecet az, amit ha a földre dobnak, pezseg vagy buborékol, mivel annyira erős. R. Tám tiltja, mivel nem tudhatjuk, mi az a *chómeç* (amit most használnak), ezért a szigorúbb álláspontra helyezkedik. Regensburg és Speyer fontos rabbinikus autoritásai vi-

³⁵ bAZ 30a: Smuél (amora) és Ablat (egy tanult bálványimádó) együtt ültek, és Smuél nem tiltotta meg annak a főtt bornak megivását, amelyhez Ablat hozzáért.

szont megengedik, mert az ecetet a főtt borral azonos kategóriába sorolják a Talmud alapján. A wormsi R. Slomó b. Simson viszont tiltja abban az esetben, ha bálványimádó mártja bele a kezét.³⁶ Viszont a mainziak, kölniek, speyeriek és regensburgiak is általában a tilalom szerint szokták őrizni az ecetet, bár néha mégis őrizet nélkül hagyják a Talmudban olvasható engedmény alapján.

„[par. 586, 94d–95a] ’Mivel van egy pecsét, nem fáradozik, hogy meghamisítsa {a bort, kivegyen belőle, és mást tegyen vissza helyébe}’.³⁷ R. Ábrahám b. Smuél he-Haszíd³⁸ szerint egy pecsét elég, mivel a halakha R. Eliézer szerint van; azonban mégis van ellentmondás, mert utána pontosította {a Talmud}, hogy két pecsét szükséges. Innen azt lehet következtetni, hogy a mi ecetünk megengedett, ha nem-zsidó ér hozzá, mivel van rajta egy pecsét {s ezzel kapcsolatban mondták}, hogy nem fogja kicserélni a {z ő} *neszekeh* borára. De ha hozzáér a mi ecetünkhöz, megengedett, mert így tanították a felfőzött borra nézve is. Erről azt tanították, hogy ha egy nem-zsidó ér hozzá, attól nem lesz tilos. És ez a halakha a franciaországiak magyarázatában.³⁹ És ezért van az, hogy mi őrizet nélkül hagyjuk az ecetet házunkban. Szerintem mégis tilos, mert mindig bort szokás tenni bele, és bor íze van, és halakhah, hogy tilos. De R. Eljákim⁴⁰ magyarázata szerint az ecet, mivel nem szokás italáldozatra vinni belőle {*niszukb*}, ha egy pecsét van, nem fáradozik azon, hogy meghamisítsa; és mivel van egy pecsét, nem fáradozik azon, hogy hozzáérjen. És R. Smuél he-Haszíd magyarázata szerint sem kell pecsét a pecséten belül az ecetnek, mint a bornak. Ugyanis ecetből nem visznek áldozatot, mint a borból, és ezért elég egy pecsét. És a fenti {talmudi} részből úgy érthetjük, hogy az ő főzött boruk olyan volt mint az ő boruk, de a mi főzött borunk nem olyan, mint a borunk.⁴¹ És R. Ábrahám b. Smuél he-Haszíd teljesen megengedi, de ezt nem tanítják nyilvánosan, mert az emberek tiltani szokták. És R. Mose Regensburgból megengedte R. Jicchaq⁴² nevében.

A franciaországi R. Smuél:⁴³ zsidó ecete, ha nem-zsidó ér hozzá, nem tilos. Ma-napság viszont, amikor nem értünk hozzá, és nem tudjuk, hogy az ecet bor-e, nem így döntünk. És fentebb, a talmudi helyen azt mondták a főtt borral kapcsolatban: amikor Smuél és Ablat együtt ültek, főtt bort hoztak eléjük, és Ablat visz-

³⁶ bAZ 57b története szerint Machozában az történt, hogy egy bálványimádó bement egy zsidó boltjába és belemártotta a kezét egy boros kancsóba. Ugyanis arra a kérdésre, hogy van-e eladó bora, a zsidó boltos azt válaszolta, hogy nincs. Erre a zsidó felmérgeződött és a bort visszaöntötte a hordóba. Rábá megengedte, hogy eladják ezt a nem-zsidóknak, R. Huna ben Hináná és R. Huna ben Náchmán pedig tiltotta.

³⁷ bAZ 29b: a bálványimádó ecete, ami korábban bor volt, és az ő felfőzött bora is tilos a *misna* szerint; de a *Gemara* szerint a zsidó ecetét és felfőzött borát, amelyek a bálványimádó tulajdonában vannak, nem kell két pecséttel őrizni, csupán eggyel, mert annyira nem fáradozik, hogy meghamisítsa, mivel nem visznek ecetet bálványimadásra.

³⁸ Júda he-Haszíd testvére.

³⁹ Toszafot AZ 30a s.v. *jájin mevussal*.

⁴⁰ Valószínűleg R. Eljákim ben Mesullam, akinek fennmaradt néhány Talmudhoz írt kommentárja, például a Jóma traktátushoz.

⁴¹ Fent bAZ 29b-30a. R. Smuél he-Haszíd magyarázata szerint a Talmud idejében a bálványimádó főzött bora és ecete hasonlított a ő borához, és ezért tilos volt; a zsidó ecete és bora azonban nem hasonlított a ő borához, és ezért nem kellett félni a bálványimádó érintésétől.

⁴² R. Mose ben Joél Regensburgból, és mestere, R. Jichcháq ben Asér Speyerből (Rivá).

⁴³ Rásbám, R. Tám testvére, Rási unokája.

szahúzta a kezét, hogy ne érjen hozzá. Smuél így szólott hozzá: azt mondták, hogy a főtt bor esetében nincs borral kapcsolatos tilalom, tehát nem félnek, ha hozzáér a nem-zsidó. Az ecet esetében úgyszintén: mivel nem lehet *neszekek*h⁴⁴ változtatni, nem félnek, ha hozzáér egy nem-zsidó. Mindenesetre nem kell nyilvánosságra hozni a dolgot, még kevésbé tanítani, mivel apáink, nyugodjanak az Édenben, tiltották ezt. [...] És hallottam, hogy e felett vitatkozott R. Jákob b. Meir és R. Mesullám b. Nátán. R. Jákob tiltja, R. Mesullám pedig megengedi,⁴⁴ de magukat az írásaikat nem láttam. És így van ez Mainzban és Kölnben.⁴⁵

És láttam egy R. Slomó nevében [lejegyzett] responsumot:⁴⁶ ha egy nem-zsidó belemártotta a kezét az ecetbe, tilos, annak ellenére, hogy nem áldoznak ecetből a bálványnak. A tilalmat a borból vezették le, de nem érvelt egyébbel; viszont megértettem, hogy a *jájin neszekeh* miatt döntöttek így, amint fentebb írtam. Ezzel kapcsolatban azonban azt lehet mondani, hogy ez arra az esetre vonatkozik, ha megmártotta benne a kezét; mert akkor kicserélheti *jájin neszeke*re, ami tórai tilalom. De ha csak hozzáér, akkor nem.”

2.3. „Rabbi”

Az *Ávodá zará* részben R. Eleázár több döntést is idéz úgy, hogy csupán „Rabbi” névvel jelzi az idézetek forrását. Ezért nem tudhatjuk, hogy a döntés melyik mesterétől származik. Az alábbi rész arról tanúskodik, hogy a „pecsét a pecséten belül” talmudi törvénykezést is át kellett értelmezni R. Eleázár korának hordóira. A Talmud leírása szerint ez azt jelentette, hogy a pecsétet duplázták meg valamilyen módon, és pedig azért, hogy ne lehessen azt meghamisítani. A franciaországi magyarázók, akik a Talmud előírásból indultak ki, úgy vélekedtek, hogy ez elegendő védekezés. Viszont az illető Rabbi szerint ez mégsem elégséges; a Rajna menti borszállítók pedig más szokást ültettek életbe. Ennek oka az volt, hogy a Talmud korában cseréphordókat használtak, míg a 12. századi hordók fából készültek, amelyet ki lehetett lyukasztani, miután meghamisították a bort, a lyukat be lehetett tömni. Emiatt nem volt elegendő számukra a dupla pecsét, és azt gyakorolták, hogy a hordót egy zsákba tették, majd lepecsételték mind a hordót, mind pedig a zsákot. De a kibontáskor ellenőrizniük kellett azt is, hogy vajon nem keletkezett-e lyuk a zsákon:

„[par. 588] És Kölnben azokat a hordókat, amelyekben bort küldenek Angliába, lapátok {*magréfot*} szorítják egymáshoz – *rejfemak*⁴⁷ nevezik őket –, és ezek olyan közel vannak egymáshoz, hogy egy kést sem lehet beszúrni közéjük: ez egy pecsét; és ez megengedett. Amikor a viaszba pecsétet nyomnak és betűket írnak, a betűk is egy pecsétnek számítanak, mivel a nem-zsidó nem tud írni. De a viasz önmagában nem pecsét. Mindenesetre, a franciaországiak úgy magyarázták, hogy

⁴⁴ A R. Tám (Észak-Franciaország) és R. Mesullám (Dél-Franciaország, Provence) közötti vita, hogy vajon az ecet ugyanúgy tilos-e, mint a bor – tudniillik abban az esetben, ha nem-zsidó ér hozzá –, levelezés formájában zajlott. Ez R. Tám responsum-gyűjteményében maradt fenn: *Széfér ha-Jásár, Tsvot*, 45–47. R. Tám legfontosabb érve ott az, hogy manapság már nem tudhatjuk, hogy mi a különbség az az ecet [*homec*] és az a bor [*jájin*] között, amelyekre a talmudi rendelkezések vonatkoznak; és ő ezért tiltja.

⁴⁵ Tudniillik, hogy tiltják a szokás alapján.

⁴⁶ *Tsvot Rási*, par. 362. A responsum viszont nem R. Slomó ben Jicchaqké, azaz nem Rásié, hanem a wormsi R. Slomó ben Simsoné, aki Rási kortársa.

⁴⁷ Más olvasat szerint *mifrás*.

{pecsét a viaszban} elég. De Rabbi⁴⁸ szerint ez nem logikus, mivel ő azt mondja, hogy viasz és betűk két pecsétnek számítanak. És még a szerint is, aki azt mondta, hogy a rabbinikus rendelkezés szerint őrt kell állítani {*a bordók mellé*}.⁴⁹ De ha pecsét van a pecséten belül {két pecsét}, akkor nem, és ebben egyetért ő is {aki azt mondta, hogy őrt kell állítani}, hogy ez olyan, mintha őrt állított volna, ugyanis {a nem-zsidó héberül} nem tud írni. Ez tehát a halákha. És hogy ők pecsétet tettek a pecsétbe, zsák nélkül, ez az ő hordóikra vonatkozik,⁵⁰ amelyek cserépből voltak és nem lehetett kilyukasztani őket. De a mieinkre,⁵¹ amelyek fából vannak, nem elég a pecsét a pecséten belül, mert ezeket ki lehet lyukasztani és {utána} vissza lehet tömni, és {közben a nem-zsidó} kivesz a borból. Ezért mi a hordót egy zsákba tesszük és bekötjük a zsákot, és a viaszt összekötjük a zsákkal, mert annyira nem fog bajlódni vele, hogy meghamisítsa [a bort]. És arra ügyeljen [mikor kibontja], hogy ne legyen lyuk a zsákon. És a halákha így van.”

A franciaországiak, nevezetesen Rásbám, valamint a Rabbi véleménye eltér a papok, illetve nem-zsidók viaszgyertyáival és kenyérével kapcsolatban is. Az elsőt azért tiltja, mert mindaz, amit díszként szánnak a bálványoknak, tilos a használatra is. A másodikat azért, mert rabbinikus tilalom alapján általában tilos a nem-zsidók kenyerere, akár csak más nem-zsidók által főzött vagy sült dolog, és pedig a nem-zsidókkal való közeli kapcsolatba kerülés elkerülése végett (*mis-sum chátmut*). A *Ma'aszé Rokéách* szerzője két történetet is hozzáfűz ehhez a Rabbijáról. Ezekből pedig az derül ki, hogy a papoktól ajándékba kapott viaszgyertyákat kidobta, illetve nem fogyasztotta el a tőlük kapott kenyereket:

„[par. 600] A viaszgyertyák, amelyeket bálványimádásra visznek és meggyújtják a bálványoknak, a pap pedig eloltja őket, ha zsidó kezébe kerülnek fel szabad használni azokat. [...] Így magyarázta R. Samuel Franciaországból⁵². De Rabbi⁵³ azt mondta, hogy a viaszgyertyák tilosak, mivel díszként szolgálnak; s bár a pap oltotta el őket, mindenképpen bálványoknak való áldozatra rendeltettek. És ha azt az ellenvetést tennéd, hogy nem hasonlítanak {a viaszgyertyák} a Szentélyben lévő dolgokhoz⁵⁴, {akkor azt válaszoljuk, hogy} íme, a *menora* a Szentélyben belül volt⁵⁵ és ha ezt a magyarázatot adod, hogy olyan dolgokra vonatkozik {hogy tilos felhasználni}, amelyek a Szentélyen belül voltak és áldozatot mutattak be előle,⁵⁶ {akkor is} mindenképpen dísz.⁵⁷ És egy további magyarázat, hogy azt

⁴⁸ Névtelen Rabbi, nem tudjuk, hogy ki.

⁴⁹ bAZ 31a. Uo. Példák vannak, hogy mit jelent a 'pecsét a pecsétben', (Raba szerint:) mint például egy tálat hozzákötni a hordó szájához és hozzáerősíteni a hordóhoz és azután azt is lepecsételni stb.

⁵⁰ A Talmud korabeliekre.

⁵¹ A 12. századi észak-franciaországi és németországi.

⁵² Rásbám, Rási unokája.

⁵³ A *Ma'aszé Rokéách Piszké Ávodá Zarában* többször előfordul Rabbiak nics neve, ezért nem tudjuk, hogy kire vonatkozik.

⁵⁴ Amiből áldozatot mutattak be; bAZ 51a: ha valaki Mercurius szobron (bálványon) talált egy akármilyen olyan dolgot, amely hasonlított ahhoz, ami a jeruzsálemi Szentélyen belül volt és áldoztak belőle – szőlőfürtöket, búzagalász koszorút, bort, olajat, finomlisztet – tilos a használatra, mert abból a bálványoknak is áldoznak. Ha nem ezekből a dolgokból talál valamit a bálványon, megengedett.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Ezért a *menora* hasonlata nem jó, mert bár a Szentélyen belül volt, de nem áldoztak belőle.

⁵⁷ bAZ 51b: és minden, ami a bálványon dísz lehet, tilos.

mondták nincs fátyol Mercurius szobrával kapcsolatban⁵⁸, és manapság nem készítenek fátylat, ezért mindenképpen tilosak.⁵⁹ És történt, hogy egy nem-zsidó gyertyákat küldött neki, amelyek a bálványimádásra voltak szánva, ő pedig beledobta azokat az árnyékszékbe.⁶⁰ És a kenyerek, amelyeket ajándékba⁶¹ visznek, megengedettek. [...] Így magyarázta R. Smuél Franciaországból. De Rabbi azt mondja, hogy tilos a nem-zsidók főzése {sütése, kenyerere} miatt, ahogyan fentebb mondtuk.⁶² És Rabbinak küldtek két kenyeret a szerzetesektől, de ő nem akarta megenni azokat a nem-zsidók főzése miatt.”

E Rabbi szerint viszont fel szabad használni a papok pénzét:

„Azt kérdezte R. Mesullám ha-Lévi Rabbitól:⁶³ A szerzetesek pénzét szabad-e használni, vagy nem? És azt válaszolta neki, hogy szerinte nem kell félni, mert azt tanították, hogy ha a fején talált pénzt, szabad használni, és az a halákha, hogy ha olyan erszényben találta, amely a nyakába volt akasztva {megengedett használata}, és nem félték, hogy talán a fátyolon belülről vette volna el és tette volna az erszénybe. [...]”

Az AZ 51b *misna* szerint nem szabad hozzájárulni a bálványimádáshoz azzal, hogy pénzt fizetünk egy olyan fürdő vagy kert használatáért, amely a bálványé. A *Gemara*-ban úgy magyarázzák, hogy akkor megy a pénz a bálványimádásra, ha a bálvány papjának adják a pénzt, de ha a (közönséges) bálványimádónak, akkor nem. A 12. században a zsidók sokféle adót és vámot voltak kénytelenek fizetni a királynak, földesúrnak, városi tanácsnak, püspöknek és papoknak. A következő paragrafus azt a halákhikus kérdést tárgyalja, hogy mikor tekinthető a vám- vagy adófizetés bálványimádáshoz való hozzájárulásnak. R. Ábrahám b. Smuél, R. Eleázár nagybátyja szerint, ha kereszt áll az úton vagy hídon, arra kell ügyelni, hogy ne a kereszt előtt levő ládába dobják a pénzt, hanem az adószedő kezébe tegyék. De Rabbi nem ért egyet ezzel, mert nem az a döntő, hogy a kereszt elé teszi-e a pénzt vagy az adószedő kezébe. Ha a papok számára szedik a pénzt, mindegy, hogy hova adja, mindenképp bálványimádás támogatását fogja szolgálni. Ha viszont más célra szedik (a királynak vagy a városnak), még ha kereszt is van ott, nem tilos a vámot az adószedő kezébe tenni:

„[par. 602, fol. 96a-b] A halákha úgy van, hogy a bálványimádásra való áldozat [*tikrovet ávodá zará*], amely nem olyan, mint a fátyolon belől lévő dolgok, érvénytelen [*betéllá*], ahogyan Janneus király palotájával kapcsolatban mondták, hogy le-

⁵⁸ bAZ 51b: ezért a Talmudban úgy döntenek el a halákhát, hogy ha nincs fátyol, a külső dolgok is belsőknek számítanak, és minden tilos.

⁵⁹ bAZ 51b: minden, ami a bálványon van és dísz, tilos. Ha el van fátyolozva a bálvány, minden, ami a fátyolon belül van, tilos, még a nem dísz is. Ha nincs fátyol, minden belsőknek számít. Ezért a viaszgyertyák, amik dísznek számítanak, mivel nincs fátyol a keresztény templom szobrain, tilosak.

⁶⁰ S. Emanuel *Drásá*, 25, j. 89. Ugyanaz a responsum megvan Ri ha-Zákén (R. Jicchák ben Smuél, R. Tam unokaöccse) responsumaiban: *Tsuvoth u-pszajim le-Ri ha-Zákén*, 365., par. 161: „R. Eliézer Metzából azt mondta, hogy azok a gyertyák, amelyeket a szerzeteseknek (vagy papoknak) adnak, tilosak használatra, mivel hogy bálványnak való áldozatra (*tikrovet ávodá zará*) szánták őket, és a bálványnak való áldozat nem szűnt meg, még mindig tilos.”

⁶¹ *Doron*, ajándék vagy áldozat.

⁶² Fentebb R. Ábrahám ben Smuel, nagybátyja nevében.

⁶³ A *Drásá le-Peszách* szerint (115–117. old.) R. Mesullám ben Simcha ha-Lévi R. Júda ben Kalonymusszal, R. Eliézer apjával is váltott levelet. A névtelen Rabbi itt ugyanaz, mint a többi helyen a *Ma'asze Rokéacsb*-ban, de nem tudjuk, hogy kicsoda.

bontották, majd nemzsidók jöttek, és a helyére Mercurius szobrot állítottak.⁶⁴ Ennek alapján megengedi, hogy vámot {szó szerint: adót, *mekbesz*} adjanak [a zsidók] a hídon,⁶⁵ olyan helyen, ahol szobrot {keresztet, *celem*} állítanak a hídra; csak arra kell vigyázni, hogy ne a ládába dobja az adót, ahogyan a nem-zsidók szokták, hanem tegye a nem-zsidó kezébe. Így döntött R. Ésel {R. Ábrahám b. Smuel⁶⁶}, nyugodjék az Édenben. De Rabbi⁶⁷ számára ez nem logikus, mert mindenképpen bálványimádásra szedik {a pénzt}, ezért mind a nem-zsidó kezébe, mind a ládába tilos adni. De azon a helyen, ahol az adót a maguk számára szedik, szabad adni, annak ellenére, hogy a kereszt ott áll az úton, csak ne a kereszt előtt adja, hanem a nem-zsidó kezébe. Az érv pedig ez: ha nem a bálványimádás előnyére {van az adó vagy fizetés}, akkor szabad {adni}.⁶⁸ {Ezért} nem szabad adni a pap kezébe, és az első magyarázat a halákha {Abbajéé}, hogy ha nem a pap előnyére van, akkor szabad. Tehát a bálványimádó előnyére szabad, mert a rabbinikus tilalom szerint a papnak tilos, és {rabbinikus tilalom esetén} könnyítünk {a könnyebb lehetőséget választjuk a bálványimádó esetében}, és ezért megengedett {a bálványimádó előnyére adni}.”

3. *Schita, tréfot*:

a Kölnben alásgett állat/szarvasmarha körüli halákhikus vita a *Saare tréfot*ban. Apja és saját döntése

Wormsi Eleázár másik halákhikus műve, a *Sa'are tréfot* a (legalább) 10 tenyér magas helyről alásgett állat törvényeit is tárgyalja [*nefulá*]. Ennél egy olyan esetről számol be, amely Kölnben történt, amikor ő még fiatal volt és apja Mainzban volt rabbi, és amely nagy halákhikus vitát váltott ki a kor rabbii között. Az eset egy másik válaszból is ismert: Kölnben R. Joél ha-Lévi, aki R. Eliézer b. Joél ha-Lévinek (Ráviá), R. Eleázár kortársnak és tanuló társának apja volt, válaszolt R. Seáltiel kérdésére, és tiltotta az ilyen módon levágott és nem kellő módon megvizsgált állatot; és részletesen, kimerítően tárgyalta mindazokat a halákhikus kérdéseket, amelyek ezzel az esettel kapcsolatban szóba jöhettek. Magáról az esetről azonban nem tudunk meg részleteket. Ez a válasz megvan a *Széfet ha-Ráviában* (par. 1129, Hullin), R. Joél fiának halákhikus művében. Eleázár halákhikus művéből, a *Sa'are tréfot*ból az is kiderül (akárcsak rövidített formában a *Széfet ha-Rokéách* 387. paragrafusából is), hogy R. Joél megkérdezte Eleázár apját is. Amint ez már a *Széfet ha-Rokéách*ban összefoglalóan megvan, R. Júda b. Kalonymus megengedte az állatot (*kósernek* nyilvánította azt). Itt viszont részletesebben és eredeti

⁶⁴ Ld. bAZ 50a. Alexander Jannaeus Júdea királya volt Kr. e. 104 és 78 között, és itt az általa épített palotáról van szó. Később olyan bálványimádók jöttek, akik nem imádták Mercuriust, és elmozdították a köveket, majd utakat és utcákat köveztek ki velük. Egyes Rabbik nem léptek ezekbe az utcákba, mások igen.

⁶⁵ Hidakon, utakon, határokon általában mindenkinek adót, vámot kellett fizetni, de a zsidóknak különösképpen, az egyéb rendszeres adók mellett.

⁶⁶ Júda he-Haszid testvére, a Rokéach nagybátyja. *Pszejajit* (döntéseit) többször idézi R. Eleázár.

⁶⁷ Ua.

⁶⁸ Ld. bAZ 51b; a Misna szerint egy bálvány (pogány isten) kertjét és fürdőjét csak abban az esetben lehet használni, ha az „nem a bálványimádás előnyére van” (*tovat ovadeha*), vagyis akkor, ha nem kell fizetni a használatért, vagy nincs megszabva valami más használati díj. Viszont ha fizetni kell ezeknek használatáért, akkor tilos. A *Gemarában* ugyanott Abbaje így magyaráz (ami szerint a halákha el van döntve): a „nem a bálványimádás előnyére” kifejezőmód azt jelenti, hogy ha nem a pogány papnak kell fizetni, tehát a fizetés csupán a bálványimádónak és nem a papnak történik, akkor ez szabad.

formájában maradt fenn a válasz, R. Judah aláírásával. Ezen túlmenően, R. Eleázár pontosan írja le a történetek szerinti esetet is. Mi több, R. Eleázár saját véleményét és szerény válaszát is hozzáfűzi az esethez, mégpedig úgy, hogy egyetért R. Joállal, és apjával ellentétben tiltja az állatot:

„Történt, hogy Kölnben egy állat leesett egy 10 tenyér magas helyről, és nem állt fel.⁶⁹ Vártak 24 órát, {azután} pedig levágták {rituálisan, *sachtu*}, és *kóser*nek nyilvánították, anélkül, hogy megvizsgálták volna a gerincvelejét. Ugyanis azt mondták: mivel nem tört el a gerincoszlopa, nem kell attól félni, hogy esetleg elszakadt a gerincvelő. De volt, aki azt mondta, hogy kell félni {és meg kell vizsgálni}.⁷⁰ [...] És nem vizsgálták meg az agykérget sem, mert azt mondták, hogy nem a test üregében van.⁷¹ [...]

Az én válaszom, a kicsi⁷² pedig ez: Megvizsgáltam, hogy az állatot a pince felett levő deszkatetőn vitték, és megcsúsztak a hátsó lábai. Amikor pedig a nem-zsidó szolga {*kenááni*},⁷³ aki vitte, látta ezt, megragadta a szarvától fogva és lassan leeresztette a pincébe; de az állat leesett, és nem állt fel. Miután 24 órát vártak, levágták; de mivel rugdalt a lábával, megvizsgálták a gerincoszlopát és a beleit, és nem láttak benne törést. Viszont az agykérget és a gerincvelőt nem vizsgálták meg; és szerintem, a kicsi szerint, tilos.⁷⁴ [...] De vannak Speyer rabbi között olyanok, akik megengedik, és úgy döntenek, ahogyan apám is. Én pedig, Eleázár, a kicsi, R. Judah b. Kalonymus bar Mose fia leírtam mindent, és az okos tanuljon belőle, az értelmes pedig meg fogja érteni, és belátása szerint fog választani, ahogy ő jónak látja a halaknah szerint.”⁷⁵

Akik megengedték, amint az első részből már kiderül, azzal érveltek, hogy ha nem tört el a gerincoszlop, nem kell félni, hogy elszakadt a gerincvelő. Akik pedig tiltották, úgy érveltek (Rasira támaszkodva R. Joél is), hogy ha nem járt (és ráadásul lábra sem állt,

⁶⁹ Ha megsérült az állat, *tréfvá* vált, azaz: nem-*kóser*.

⁷⁰ Hullin 51b: ha egy állat leesett egy tetőről – tíz tenyér magas helyről –, és felállt utána, de nem járt, rögtön le lehet vágni; de azokat a részeket, amelyek az esés folyamán megsérülhettek, meg kell vizsgálni, például a gerincvelőt, bordákat, beleket, gyomrot, hasi részt. Meg kellett tehát állapítani bármilyen sérülést vagy zúzódást. Ha viszont az állat nem állt fel, akkor legalább 24 órát kell várni, életben kell hagyni, hogy megláthassák: sérült-e meg valahol? Ha viszont felállt és járt is, akkor nem kell megvizsgálni az említett részeket, tudniillik az esetleges sérülés miatt. A halaknah nincs eldöntve azzal kapcsolatban, hogy mit kell tenni az állattal abban az esetben, ha nem áll fel, kivárájk a 24 órát, majd pedig levágnák: meg kell-e vizsgálni az említett testrészeket? Mert itt erről az esetről van szó.

⁷¹ Tudniillik nem sérülhetett csak abban az esetben, ha a fejére esett az állat.

⁷² *Ha-katan*; *Wormsi Eleázár* állandó jelzője.

⁷³ A nem-zsidó rabszolgákat, szolgákat, akiket a zsidók tartottak a középkorban, egyfajta *gijjur* [betérsi] szertartásnak vetették alá, s így köteles volt általában betartani a zsidó törvényeket (*micvo*), de státusa mégis sokban különbözött a zsidó szolgákétól.

⁷⁴ Nem *kóser*, mert nem vizsgálták meg az agy- és gerincvelőt.

⁷⁵ *Hilkhot nefulá, Sa'ar* 7, Ms. NY JTS 1923, fols. 61b–62b. Mose Amar: *Pulmosz ha-nefulah be-Koloniah*. Moriah 24, 5–6 (2002). S. Emanuel: *Drasab*, 10. A történet rövid változata a *Széfér ha-Rokeach* 387. paragrafusába is belekerült (ld. még a *Sa'are schitában*). Ott a paragrafus az apja magyarázatát tartalmazza, és pedig arra vonatkozóan, hogy miért nem kell megvizsgálni az agykérget. Ravia (R. Eliezer ben Joel ha-Levi, R. Wormsi Eleázár valamivel idősebb kortársa) apjának, R. Joel ha-Levinek tiltó válaszát az esettel kapcsolatban a *Széfér ha-Ráviá* 1129-es paragrafusa tartalmazza. Itt olvashatjuk a R. Sealtielnek adott válaszát, ahol R. Joél arról tudósít, hogy véleményt nyilvánított egy hasonló esetben, amely Mainzban történt Raavan, Ráviá nagyapja életében. A *Sa'are schitában* Eleázár arról tudósít, hogy R. Joél megkérdezte apját, Mainzi R. Júda ben Kalonymust (ben Mose) is, és idézi apja válaszát.

bár vártak 24 órát), teljes egészében meg kell vizsgálni az állatot, nehogy sérülés vagy zúzódás érte volna, noha a gerincoszlopa nem tört el. R. Joél megkérdezte R. Júda b. Kalonymust, R. Eleázár apját, aki azt válaszolta: ha tudják, hogy a gerincére esett, ebben az esetben meg kell vizsgálni a gerincvelőt, nehogy elszakadt volna; viszont az agykérget már nem kell megvizsgálni, mivel az állat nem a fejére esett. De ha nem tudják, hogy vajon a gerincére esett-e, vagy a hasára (illetve az oldalára), viszont kivárták az egy napot, akkor is, ha nem állt fel utána, továbbá nem biztosak abban, hogy nem a gerincoszlopára esett, mivel ez nagyon kétes eset [*száfék széféká*, kicsi a valószínűsége, hogy sérült az agykéreg és/vagy gerincvelő], nem kell megvizsgálni a barmot.

R. Eleázár döntésének az az alapja, hogy abban az esetben nem kell elvégezni a vizsgálatot, ha az állat magától feláll az esés után és jár; vagy pedig ha feláll és várnak is egy napot, és csak azután vágják le. De ha a két feltétel közül az egyik nem teljesül – feláll, de nem várnak 24 órát, majd pedig levágják, vagy nem áll fel és várnak 24 órát – teljes egészében meg kell vizsgálni az állatot; és ha csak egy dolgot nem vizsgálnak meg, úgymint az agykérget vagy gerincvelőt, az állat nem *kóser*; tehát tilos.

4. R. Wormsi Eleázár személyes fiatalkori élményei Mainzban a keresztések támadásairól – apja, R. Judha b. Kalonymus, sógora, R. Mose ha-Kohen, családtagjai

Wormsi Eleázár 1160 és 1165 között született, Mainzban. Apja Judah b. Kalonymus volt, első lánya 1183-ban született. 1188-ban, amikor a mainzi nagygyűlésen Németország királya meghirdette a harmadik keresztés hadjáratot, hogy a Szent Földet visszafoglalják Saladintól, a mainzi zsidókat támadás érte. Wormsi Eleázár így számol be erről:

„Leírom, hogy mi történt velünk Mainzban, 4947-ben {1187-ben}, Elul hónapban.⁷⁶ Íme, egy nem-zsidó kiment a temetőbe péntek este, és azt mondta, hogy egy zsidó meg akarta ölni. A püspök pedig megvádolta őket {a zsidókat},⁷⁷ míg nem a közösség kiegyezett vele, és több, mint száz aranyat fizetett a püspöknek. Ros ha-Sáná [a zsidó Új Év] második napján, amikor a püspök házába vitték őket, megesküdték, hogy nem tettek semmit ellene, és arra is, hogy Peszach előtt nem ölnék meg egyetlen nem-zsidót sem. Sok pénzt adtak tehát neki. Míg abban a bajban voltunk, az egész világ [csodás] jelt látott a Napban. 947-ben {1187 őszen}, a kis időszámítás szerint Ros ha-Sáná előtti nap reggel azt láttuk, hogy a Nap olyan kicsi volt, mint a Hold fele része, és nagyon sötét volt, azután pedig vörössé változott, és az egész Föld olyan volt, mintha zöld lett volna. Majd a nap harmadának vége felé ismét kitel a Nap. A Sátorok ünnepe után

⁷⁶ A világ teremtésétől számított idő a Biblia alapján (a kis időszámításban elhagyják az ezreseket). Ehhez 240-et kell hozzáadni, hogy megkapjuk a polgári (keresztény) időszámítás szerinti évet. A polgári (keresztény) időszámítás szerinti az 1240-es év után, amely a zsidó időszámítás szerint az 5000. év a világ teremtése után (a zsidó kis időszámításhoz 1240-et kell hozzáadni).

⁷⁷ A zsidóknak általában rendszeresen adót kellett fizetniük a püspöknek vagy/és a városi tanácsnak, a földesúrnak, a királynak, hogy fenntarthassák saját törvénykezési jogukat és egyéb önrendelkezési jogukat. Ezen kívül még rendkívüli adókat is kivetettek rájuk, például háborúk idején, mint ahogy a harmadik keresztés hadjáratkor is az angliai zsidókra. Vértvádak vagy fogság esetén a közösségek nagy összegeket voltak kénytelenek fizetni, hogy megmeneküljenek.

[Szukkot] Hanukka előtt⁷⁸ pedig azt hallottuk, hogy az izmaeliták kijöttek a helyükről és bevették Akkót,⁷⁹ és megöltek mindenkit, aki benne volt. Majd bevették az összes helységet Jeruzsálem körül, Akkótól és Ekrontól Jeruzsálemig. [...] Jeruzsálemben megöltek mindenkit, aki csak ott volt. [...] Ezután a hír Németország minden településére eljutott, és minden nem-zsidó így szólt a zsidókhoz: 'Íme, eljött a nap, amelyet arra rendeltek, hogy minden zsidó megöltessék.' [...] Amint meghallottuk, nagy félelem fogott el minket. Apáink szokásához folyamodtunk, és böjtöt, sírást és gyászt rendeltünk el. Pénteken, a kis időszámítás szerint 948. Svát hónap 28-án {1188 tél vége} összegyűltek a körülmetéletlen nem-zsidók, hogy megöljenek minket. Bementek a zsidók utcájába, a zsidók pedig bezárták az ajtaikat. Ők azonban betörték egy zsidó házának fedelét; de az Ég rajtunk megkönyörült: megjöttek a kincstárnok szolgálói és elűzték őket, és Teremtőnk megmentett minket minden ellenségünk kezéből. A körülmetéletlenek pedig megjelölték magukat az ő utálatosságukkal [a kereszttel], százával, ezrével és tízezzel, ami kétszer kétszerese az Egyiptomból kivonulók számának,⁸⁰ és fenyegettek minket, hogy megölnek. Akkor a közöttünk levő bölcsék és öregek azt mondták nekünk: 'Böjtöljünk ezért és keressük Istenünket, hátha megtalál minket!'⁸¹ Apám pedig és tanítóm, Rabbi Judah bar Kalonymus felment a faemlévényre {pulpitusra⁸²} Sabbatkor, a *minha* [délutáni] ima idején, az első Ádár hónap⁸³ 13-án, miután felolvastak a Tóra tekercsből,⁸⁴ és azt mondta: 'Minden ember térjen meg a ő gonosz útjából,⁸⁵ talán megfizeti nekünk nagy könyörületével és jóságával {az Örökkévaló}, fogadjunk böjtöt⁸⁶ és kérjünk könyörületet.' Ugyanígy szólt sírva a bölcs R. Mose bar Mordecháj is és minden vénünk, és a sógorom, R. Mose,⁸⁷ a kántor {*háxán*} is. Így hát böjtöt szenteltek minden hétfőn és csütörtökön⁸⁸ egészen Niszán hónapig, és {megfogadtuk}, hogy jótékonsági adományt adunk a böjt estéjén,⁸⁹ és hogy bűnbánati imákkal imádkozunk {*szlibot*}, és hogy bocsánatot kér egymástól minden férfi és minden nő. És sírva esedeztünk saját életünkért, feleségünkért és gyermekeinkért, nehogy megöljenek az erőszakosak, és nehogy bemocskoljanak tisztátalan vizeletükkel. Tehát egész Izráel nagy bajban volt. Afelől is tanácskoztak Mainz,

⁷⁸ Ősz végén, tél elején.

⁷⁹ Szeptember közepén vette be Szaladin Akkót, Jeruzsálemet pedig októberben.

⁸⁰ A későbbi adat szerint Mose ha-Kohen levele arról tudósít, hogy amikor a zsidók nagy része már nem volt a városban, a keresztesek akkor 10 000-en voltak. Egyes történészek szerint Barbarossa Frigyes csapata 100 000 létszámú volt az angliai és franciaországi katonákkal együtt; mások szerint csupán 15 000-en.

⁸¹ Ézs 55,6 alapján.

⁸² *Migdal*, más szóval *bimah*, ahonnan a Tórát is olvassák.

⁸³ Ez az esztendő szökőév volt, amikor a zsidó naptárba egy második Ádár hónapot iktatnak be.

⁸⁴ Szó szerint: „miután a Tóra tekercsét tekerék”.

⁸⁵ Utalás Jer 36,3-ra.

⁸⁶ Mind a közösségi böjtöt, mind pedig az egyéni böjtöt a fogadalmak [*néder*] törvényei szerint vették magukra, szó szerint *le-kabbél côm/ tá'ánit* magára venni.

⁸⁷ R. Mose bar Eleázár ha-Kohen, feleségének testvére, R. Eleázár ha-Kohen fia, aki apósa volt Wormsi Eleázárnak. Az általa Eleázárnak, sógorának írt levél a folytatása a történeteknek. Ő járt közben a királynál és fiánál, a hercegnél, hogy menlevelet kérjen a zsidóknak a keresztesek támadásai ellen.

⁸⁸ A Taanit traktátus szerint a közösségi böjtök napja hétfő és csütörtök, és ezek a Tóra-olvasás napjai is. Nagy közösségi csapások alkalmával közösségi böjtöt rendeltek el, s ennek szabályait és módjait a Taanit 18a–19a részletezi.

⁸⁹ A böjti nap befejezésekor adományt volt szokás adni (*cedaká*).

Speyer, Strassburg, Worms, Würzburg és minden hely {zsidó} lakosai, ahol zsidók laktak, hogy elmeneküljünk az erődített városokba. És mi, Mainz lakosai otthagytuk a tóratekerceket, a mi drága kincsünket és a könyveket és minden javunkat az este járó farkasoknak,⁹⁰ a város lakóinak, hogy könnyítsünk magunkon és életünket mentsük.

948-ban [1188] második Ádár hónapban Minzburg városába menekültünk, és elosztották magukat négy városba vagy öt erődített városba. A királyi udvar pedig Mainzban volt.⁹¹ Akkor számtalan sokan, ezresével, tízezesével vették fel a keresztesek jelét. Mainzban pedig kevés zsidó maradt a házukban.⁹² [...]

Minzburgból Niszán 27-én jöttünk ki, és amikor másfél *párszát*⁹³ mentünk, elénk jöttek keresztyeikkel és zászlakkal és ráütöttek a szekerekre [...] De az Örökkévaló megmentett minket.⁹⁴

A *sziddur* kommentárjából kiderül, hogy a 135. zsoltár 14. versének magyarázatát éppen azon a napon írta, amikor a támadás történt, azaz Svát hónap 28-án, amikor ő körülbelül 23 éves lehetett vagy valamivel több.

„Mert az Örökkévaló meg fogja ítélni népét,⁹⁵ [{kommentár:} azaz bosszút áll népéért az összes népen, akik gúnyolnak minket, amint ma is, pénteken, Svát hónap 28-án, a kis időszámítás szerint 948-ban {1188-ban}. Idejöttek ellenünk Mainzba, összegyűltek, hogy megöljenek minket, kardokkal jöttek a zsidók utcájába; de segítség jött nekünk a magasból és megmentett minket. Így mentsen meg és vigyen ki minket szabadulásra.”⁹⁶

Kilenc évvel később, egy pénteki napon, Kislév hónap 22-én, 1196-ban (1196. november 15.), R. Eleázár békésen ült mainzi házában. Miután elmagyarázta a *Vájjesév parasát* – tanítványának, fiának és a házi tanítónak, a leírás alapján –, két keresztes jelt viselő gyilkos tört be a házába és megölte feleségét és két lányát (6 és 13 évesek voltak), őt pedig, fiát, tanítványát és a házi tanítóját (*melammed*) megsebezte. R. Eleázár így írta le az eseményeket:⁹⁷

⁹⁰ Vö. Zof 3,3. Így nevezte az egyik, első keresztes hadjáratot leíró forrás a keresztesek csapatait (ld. Slomo bar Simon krónikájának részletét a wormsi támadásokról; Habermann, A. M.: *Gezérot Ashkenáz ve-Cárfát* (Jeruzsálem, Moszad ha-Rav Kook, 1945), 25., melyet Slomo bar Simon 1140-ben írt; Eliezer ben Natan krónikája – Habermann, A. M.: *i. m.* 73.).

⁹¹ Barbarossa Frigyes, aki akkor már 68 éves volt, Mainzba hívta össze azt a harmadik keresztes hadjáratot meghirdető nagygyűlést, amelyen a Szent Föld visszafoglalását tűzték ki célul, és felolvasták VIII. Gergely pápa levelét, aki időközben meghalt.

⁹² A további részben arról számol be, hogy Niszán 20-án megkapta Minzburgban sógorának, Mose bar Eleázár ha-Kohennek a levelét, aki elbeszéli, hogy mi történt második Ádár 8-tól 24-ig mindazokkal, akik Mainzban maradtak. A keresztesek, akik a királyi udvarba mentek, és bántalmazni akarták a zsidókat, több, mint 10 000-en voltak. De a király és fia, a herceg menlevelet adott nekik R. Mose ha-Kohen közbenjárásával.

⁹³ Kb. 7–8 km.

⁹⁴ Habermann, I: *i. m.* 161–162.

⁹⁵ Zsolt 135,14.

⁹⁶ *Péruš sziddur ha-tefillá le-Rokéach*, 107. Simcha Emanuel: *Drásá le-Peszach*, 62 j. 286.

⁹⁷ Egy olyan kézirat alapján, amelyet Wormsban másoltak az ő kézírását tartalmazó kéziratból; ld. Habermann, A. M.: *i. m.* 164.

„A kis időszámítás szerint⁹⁸ 957-ben, Kislév 22-én, miután én, Eleázár, a kicsi⁹⁹ és nyomorult, a *Vá-jjésév Jákov* {‘és ült (azaz lakott) Jákob’} *párását* {heti szakaszt} magyaráztam, és az asztalomnál ültem, bejött két keresztes,¹⁰⁰ kihúzták kardjukat és ráütöttek jámbor¹⁰¹ feleségemnek, Dulciának a fejére, aztán elhasították a nagyobbik lányom, Bellet fejét, aki meghalt; és Hanna lányom fejét is elhasították. Fiamnak, Jákobnak, a fejét pedig megvágta a feje tetejétől a fél állkapcsáig a halántéka mentén, nekem megvágta a fejemet és a bal kezemet, valamint megvágta a tanítványomat és a házi tanítómat. A jámbor {*bászida*}¹⁰² rögtön felállt és kiment a téli házból,¹⁰³ ahol öldököltek minket, és kiáltani kezdett. Az utálatosak¹⁰⁴ kimentek, és {az egyik} rásújtott a fejére {és elhasította azt} a torkáig, {majd} a vállára {sújtott}, {és szétvágta} a vállától az övéig, a háta teljes szélességében, és az arcába {is belevágott};¹⁰⁵ és leesett az igaz és meghalt. Én pedig, a nyomorult, bezártam az ajtót, és kiáltottam, míg nem segítség jött nekem a magasból. Aztán kiáltottam a jámbor miatt, hogy bosszulják meg, és úgy tettek. Egy hét után elfogták a gyilkost, aki megölte feleségemet és két lányomat, majd megsebesített engem és fiamat, és megölték [a gyilkost]. Én pedig mindentől megfosztva nagy szegénységben és nagy kínokban maradtam itt. Mielőtt pedig meghalt volna feleségem, pergamen íveket vásárolt könyvek írására. Ő tartott el engem, fiamat és lányaimat mások kezéből.¹⁰⁶ Az én nagy bűneim miatt gyilkolták le őt és lányaimat.¹⁰⁷ Isten a tanúm, hogy ő azért fáradozott, hogy én és fiam tanulhassunk. Jaj nekem miattuk! Hogy szemem előtt

⁹⁸ A nagy időszámítás szerint 4957. Az események 1196 őszen történtek (a zsidó év ősszel kezdődik), éppen száz évvel az első keresztes hadjárat után. Az első keresztes hadjárat meghirdetése után, 1096-ban, tavasszal, Sávuoat ünnepe előtt, alatt és után a Rajna menti városok zsidó közösségei ellen követtek el támadásokat, amikor néhány ezer zsidó vesztette el életét. A három zsidó krónika szerint 800-an Wormsban (Habermann, I.: *i. m.* 25., 74.), 11-en Speyerben, 1100-an pedig Mainzban (uo. 32., 75.; 1300-an Eliézer ben Natan krónikája szerint, ld. 75.), és több százan a Köln körüli hét településen, ahova a kölni zsidók menekültek. A másik forrás a nürnbergi *Memorbuch*, azaz a zsidó mártírok (nem egy helyhez kötött, de helyek szerint felsorolt) listája, amely felsorolja azoknak neveit (a névsor nem teljes), akik az első keresztes hadjárattól kezdve pusztultak el, beleértve a fekete halált (pestisjárvány, 1348–1349) is. A zsidó közösségek elleni támadások során némelyeket karddal vágta le, vagy szúrtak át, fojtottak vízbe, törtek kerékbe, daraboltak fel, temettek el élve, égették el; mások pedig kollektív öngyilkosságban vetettek véget életüknek.

⁹⁹ *Ani, Eleázár, ba-katan*.

¹⁰⁰ Azaz *meszummanim* – megjelöltek, a keresztesek jelét viselők.

¹⁰¹ Azaz *Hászida* – jámbor, kegyes, istenfélő.

¹⁰² Ti. R. Eleázár felesége.

¹⁰³ *Bét ha-bóref*; így nevezték zsidó források a középkori európai lakások azon helyét, ahol a család télen lakott, és ahol tűzhely is volt.

¹⁰⁴ Azaz *meto avim* – a keresztesek, a kereszt jelével megjelöltek. A keresztes krónikákban és a zsidó és sirató énekekben a *to'év* – utálatosság a keresztet jelentette. Ezt a kifejezést használták általában a bálványimádókra, bálványimádásra és bálványra (*avodab zarab*). A középkorban a keresztények bálványimádóknak számítottak a zsidók szerint, éspedig a képtisztelet miatt, ami tilos a zsidó vallás szerint.

¹⁰⁵ Feltevődik a kérdés, hogy a karddal miért kellett annyiszor megvágni R. Eleázát feleségét, valamint az is, hogy R. Wormsi Eleázár miért írta le a tragikus eseményt ilyen részletességgel. A leírás alapján lehetséges az a magyarázat, hogy a keresztes katona – a kereszt jele szerint – először függőlegesen sújtott le, azután pedig vízszintesen, azaz keresztben vágott a rabbi feleségének arcába. Erre a lehetséges és valószínű magyarázatra Adorjáni Zoltán hívta fel a figyelmemet. Ez úton köszönöm kiegészítését.

¹⁰⁶ Vagyis adományából vagy fizetéséből.

¹⁰⁷ *Be-avonotaj ha-gedolim*; a zsidó vallás szerint a nagy nemzeti tragédiák is – a Szentély pusztulása és a száműzetés – Isten büntetése a bűnök miatt. Ez állandó szófordulat a héber keresztes hadjáratok idején elkövetett támadásokat leíró krónikákban és siratóénekekben, illetve zsinagógai versekben.

ömlött ki vérük és láttam haláltusájukat! Isten megadta, hogy meglássam megbosszulásukat. Ő legyen kegyelmes az ő lelkükhöz, kegyelmes a megmaradottakhoz, fiamhoz és egész Izraelhez. Ámen.”

R. Eleázár siratóéneket is írt feleségéről és két lányáról. Leopold Zunz szerint ezután Erfurtban volt rabbi, mielőtt Wormsba költözött volna, ahol a közösség rabbija lett. Amint a fenti két idézet tanúsítja, még Mainzban volt, amikor megírta kommentárját a *sziddur*hoz, a Peszach-ünnepi *drását* (prédikációt), és kommentárját a hággádához, a *Szodé Rázájját*,¹⁰⁸ amely mestere, Judah he-Haszíd tanítását is tartalmazta. Wormsban halt meg 1238-ban.¹⁰⁹

¹⁰⁸ *Titkok titkai*. A cím mindkét szava ugyanazt jelenti héberül, illetve arámiul. Tulajdonképpen a mű első része viseli ezt a címet, ami a héber ábécé betűinek misztikus magyarázata, a *Merkava* és *Hekhalot* irodalom felhasználásával. A mű második része: *Hilkebot Kiszze*, s ez az Isteni Trón, Trónszekér, az angyalok, az Isteni Hang leírása, illetve *Hilkebot ba-Kavod* (a haszidé Askenáz tanítása szerint: míg Isten Dicsősége Isten megnyilvánuló aspektusa, addig a Teremtő Isten rejtve marad). A mű harmadik része a leghosszabb: *Széfet ba-Sém*; ez pedig Isten Neveinek misztikus magyarázata, illetve mágikus használata. A negyedik rész a *Széfet Jeirá*-kommentár; az ötödik rész *Chokhmat ba-nefes*, a lélek természetéről és a halál utáni sorsáról való tanításokat tartalmazza. Több kéziratban maradt fenn, illetve maradtak fenn egyes részei. 2004-ben kiadták bizonyos kéziratok alapján: Eisenbach, Aaron: *Szodé Rázájját*. Jeruzsálem 2004.

¹⁰⁹ Az egyik forrás szerint. Az *Ocar ha-Gedolim* egy adata szerint 1242-ben még életben volt.